
Vukašin Zorić

Novosadska tvornica plina u periodu od 1944. do 1967: rezultati obnove i uzroci gašenja

U radu su izloženi rezultati istraživanja vezani za Novosadsku tvornicu plina koje obuhvata period od kraja Drugog svetskog rata do zatvaranja plinare. Istraživanje je bilo usredsređeno na periode najvažnijih prekretnica posleratne jugoslovenske privrede: obnove nakon Drugog svetskog rata i nacionalizacije, sukoba Jugoslavije sa članicama Informbiro-a, prelaska na samoupravljanje, pokušaja modernizacije nakon privredne reforme 1965. Cilj istraživanja bio je da pokaže kako je preduzeće, koje je postojalo i pre Drugog svetskog rata bilo promenjeno, kako je reagovalo na spoljnopoličke promene, kao i na unutrašnje privredne reforme. Istraživanjem je zaključeno da je plinara opstala uprkos nepovoljnim situacijama koje su doneli sukob sa IB-om i tranzicija u samoupravljeni sistem, ali da je nakon prelaska Jugoslavije na tržišnu privredu bila nemoćna da sa konkurentima drži korak, te je bila inkorporirana u Naftagas i na posletku ugašena.

Uvod

Novosadska privreda nalazi početke svog uspona u 18. veku, pogotovo nakon otkupljivanja statusa slobodnog kraljevskog grada, 1748. Zanatstvo ostaje najvažnija privredna grana grada do početka industrijske proizvodnje, tek u drugoj polovini devetnaestog veka, a prva industrijska zona se nalazila u Almaškom kraju, koji se nalazi između Almaške i Saborne crkve. Prva fabrika podignuta u ovom kraju bila je Državna fabrika

svile, 1884. Za njom su usledile klanica (1885), plinara (1886), Sirćetana (1894), te posle Prvog svetskog rata fabrika Niva (1920) i Tekstil (1925) (Tufegdžić 2013: 107-113).

Gradska plinara u Novom Sadu osnovana je 1886. godine koncesionim ugovorom Magistrata slobodnog kraljevskog grada Novog Sada i Udruženih fabrika gasa u Augsburgu, sa ciljem da se novosadske ulice osvetle (IAGNS F63). Plin se proizvodio na bazi uglja. Gas se za kuvanje počinje koristiti od 1900. godine, a za grejanje dva naest godina kasnije. Ipak, domaćinstva nisu masovno prihvatila plin, delom zbog toga što grad dobija električnu centralu 1910. Do tada je plinara radila punim kapacitetom, a od tada potražnja za njenim uslugama opada. Pred kraj Prvog svetskog rata broj korisnika usluga plinare bio je 3000. Zbog nestašice uglja, plinara je prestala sa radom 1918 (IAGNS F63).

Opština neuspešno pokušava da obnovi plinaru 1920. Ipak, četrdesetogodišnja koncesija sa nemačkim partnerom prestaje 1926. godine i tada rekonstrukcija opštini ipak polazi za rukom, te se plinara koja je do tada bila u vrlo lošem stanju vraća u pogon 1. januara 1927. Iste godine imala je 355 mušterija, čiji će se broj popeti na tek 1000 do 1934. Za grad od 62 hiljade stanovnika taj broj je bio gotovo neznatan, jer je na primer Maribor sa 20 hiljada stanovnika imao 3000 korisnika plinare. Gradska tvornica plina je 1934. snabdevala 294 lampe i 1170 čarapica, a dnevna proizvodnja je bila 3000 m³ plina (odnosno 556 334 m³ godišnje), što je bilo do sedam puta manje nego proizvodnja zagrebačke plinare. Eksplozija u plinari koja je odnela brojne ljudske živote dogodila se 1939. i ponovo obustavila proizvodnju. Uz pomoć čehoslovačke „Škode“, plinara se ponovo osposobljava za rad, krajem

Vukašin Zorić (1996), Novi Sad, Ilije Birčanina 5, učenik trećeg razreda Gimnazije „Jovan Jovanović Zmaj“, Novi Sad

MENTOR: mr Milivoj Bešlin, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu

iste godine. Potom, plinara postaje jedna od važnijih preduzeća u gradu jer se njoj na upravu daju 1940. „Autobuski saobraćaj” i „Reklamni zavod”, 1941. „Gradska cigljana” i „Čišćenje jama” i 1942. skela na Dunavu koja je saobraćala između Novog Sada i Petrovaradina. U periodu Drugog svetskog rata, obnovljenu plinaru koristi mađarski okupator, a nakon oslobođenja, zbog pravnog osnova koji je postojao pre okupacije (grad je bio vlasnik plinare), 1945. pripada državi (IAGNS F63/1). O tome svedoči statut tvornice plina iz 1927: „Tvornica Plina je privredno preduzeće grada Novog Sada, koje služi opštim interesima i sačinjava sastavni deo gradskog imetka” (Statut o upravi Tvornice plina slobodnog i kraljevskog Grada Novog Sada 1927: 2)

Cilj ovog rada je da se razmotri na koji je način obnovljena plinara nakon Drugog svetskog rata, kakva je bila njena uloga u novosadskoj privredi, kako je na nju uticalo političko stanje i privredne reforme u Jugoslaviji i kako se takmičila sa konkurentima na tržištu energentima. Naposljetku, posebno će biti razmotreni uzroci zatvaranja plinare.

Izvori i literatura

Da bi se istraživanje realizovalo, korišćena je arhivska građa i dodatna literatura. Arhivska građa je iz fonda 63 Istorijskog arhiva grada Novog Sada, Fond gradske plinare (IAGNS F63). Fond sadrži knjige i spise iz plinare, što obuhvata prepisku sa domaćim i stranim preduzećima, delovodne protokole, poverljive delovodne protokole, spiskove radnika, ličnih dohodaka i potrošača, knjige zapisnika, knjige inventara itd. Takođe su, pored arhivske građe, tokom istraživanja korišćene novine iz doba kojim se rad bavi, a gde se plinara pominjala ili oglašavala. Da bi se rad smestio u prostorni i vremenski kontekst korišćena je literatura vezana za privrednu istoriju Jugoslavije tog doba, kao i literatura vezana za posleratnu novosadsku istoriju. Kako je pitanje plinare bilo neistraženo, a o privredi Jugoslavije i Novog Sada u posleratnim godinama se mnogo zna zbog radova brojnih autora, nije bilo zahtevno smestiti pitanje plinare u postojeći sistem istorijskih znanja, jer i ta fabrika svedoči o dešavanjima u privredi i politici koji su usledili nakon Drugog svetskog rata.

Rezultati

Stara fabrika, novi sistem

Prvi sastanak novoformljene uprave sastavljene od članova Mesnog narodnooslobodilačkog odbora održan je, samo osam dana nakon oslobođenja Novog Sada, 1.11.1944, a dan kasnije radnici počinju da rade u pogonu. Odlukom Mesnog narodnooslobodilačkog odbora br. 1057 30.1.1945. staro, mađarsko, okupatorsko rukovodstvo se otpušta i pravno se uvodi novo. Prvi posleratni predsednik upravnog odbora preduzeća bio je prota Alimpije Popović, koji je bio predsednik Mesnog narodnooslobodilačkog odbora, a potpredsednik je bio Lazar Bašić, potpredsednik MNOO (IAGNS F63/1). O značaju plinare svedoči što je predsednik UO bio upravo Popović, prvi posleratni gradonačelnik Novog Sada, koji se svojim delovanjem istakao i pre rata i u toku samog NOB-a. Pored toga što je bio direktor u preduzeću, Popović se istakao i kao poslanik u Narodnoj skupštini Srbije i Skupštini AP Vojvodine kao začetnik ideje da se u Prvi petogodišnji plan uključi i izgradnja kanala Dunav-Tisa-Dunav (Enciklopedija Novog Sada, 2003: 130-133). Plinara nije morala da se nacionalizuje jer je i pre rata bila u vlasništvu grada, a iz nje se moglo upravljati i obnovom grada (cigle za zgrade, katran za puteve) i energetikom, jer struje u Novom Sadu zbog savezničkog bombardovanja nije bilo od oktobra 1944. do polovine 1945, a od tog perioda plinari se na upravu priključila Gradska radionica za vodovod i struju. Jugoslovenska privreda neposredno nakon oslobođenja radila je tek sa trećinom predratnog kapaciteta (Bilandžić 1975: 9), a ciljevi novih vlasti podrazumevali su brzu industrijalizaciju, kao sanaciju toga što se kapitalizam u Jugoslaviji nije razvio dovoljno da od nje napravi industrijalizovanu zemlju (Bilandžić 1975: 20), i privredno povezivanje područja putem stvaranja jedinstvenog monetarnog sistema i obnovom saobraćajnica (Petranović 1981: 437). Pored toga, vredi napomenuti da je kontrolom Reklamnog zavoda nova uprava kontrolisala propagandu u novooslobođenom gradu. Dodatne prihode preduzeću donosi kupalište Štrand, koje mu se dodeljuje na upravu 1945, a rashode upravljanje Gradskom čistoćom. S obzirom da rat u Jugoslaviji i Evropi

nije završen do maja 1945, ne čudi što se deo voznog parka Autobuskog saobraćaja prepušta sovjetskim trupama, a prostorije ciglane bugarskim. U toku rata, skela je igrala bitnu ulogu u prevođenju robe i ljudi na relaciji Bačka-Srem (IAGNS F63/1).

Srećna okolnost za fabriku bilo je odsustvo ratne štete nanete od strane okupatora, koji je fabriku za vreme rata aktivno koristio. Iako ništa iz fabrike nije odneseno u povlačenju, fabrika je ipak potraživala odštetu, jer je sva trebovanja vojske do 1. maja 1945. smatrala ratnom štetom. Plinara se uključila u pružanje pomoći novooslobođenom gradu, tako što je ispunjavala potrebe Vojne uprave za koksom, a takođe organizovala je i humanitarne akcije za pomoć ratnoj siročadi i zaposlila demobilisane borce. Neškolovanim radnicima čak je bilo obezbeđeno i posebno radno vreme kako bi se mogli posvetiti kursovima ili školama koje su pohađali (IAGNS F63/1). Ovakav odnos prema radniku uklapa se u sliku Jugoslavije kao „razvojno orijentisane kulture“, koja ima za cilj pored industrijskog napretka i bolji život za samog radnika (Čalić 2013: 227-228). Nakon što je vojska prestala da potražuje koks, davanje ovog energenta se preusmerava ka Odeljenju za industriju i rudarstvo, koje ga dalje prosleđuje ka preduzećima kojima je najpotrebniji. Savezna ministarstva su izrađivala planove za privredu, što je podrazumevalo gorivo, kredite, sirovine itd (IAGNS F63/1).

S obzirom da Novi Sad nije pretrpeo velika razaranja u odnosu na neke druge krajeve Jugoslavije, nije za čuđenje to što se veliki procenat mesečne zarade preduzeća preusmeravalo Ministarstvu rudarstva. Preduzeće, koje bi bilo na dobitku, zbog učešća u obnovi zemlje, poslovalo je sa gubitkom tih meseci kada su se od njega novac i roba tražili. Ipak, potražnja nije bila neuravnoteženo velika, te je u prvim posleratnim godinama Gradska tvornica plina poslovala sa zaradom. Iste godine, 1945. po prvi put je uvedena norma (3400 m³ dnevno), što je karakteristika planske privrede koja se uvodila (IAGNS F63/5). Ta norma će se 1947. promeniti kada se bude usklađivala sa onom u Zagrebu, Sarajevu i Mariboru.

Početkom 1946. godine potpisan je prvi kolektivni ugovor u preduzeću. Što se proizvodnje tiče, ona se gotovo nije promenila u odnosu na

1944, delom prouzrokovano mrežom koja nije bila u potpunosti funkcionalna (15% plina je izgubljeno u mreži) (IAGNS F63/5). Vredno je napomenuti da za vreme Prvog petogodišnjeg plana, koji je predviđao upetostručenje jugoslovenske privrede (Bilandžić 1969: 35), plinara nije beležila značajniji rast proizvodnje (IAGNS F63/5). Kako je poznato da je plinara pomagala u industrijskoj izgradnji, vidi se centralizovanost rane posleratne jugoslovenske privrede, jer su posrednici u saradnji preduzeća bila savezna ministarstva i odeljenja (IAGNS F63/6). Zbog toga što su ovakve metode državne izgradnje preuzete iz sovjetskog iskustva, koje će u kasnije biti kritikovano i napušteno, Edvard Kardelj opravdava tadašnje akcije: „Neki prve posleratne godine nazivaju 'staljinističkim' – ali etatizam je bio nužan zbog nerazvijenosti u početku” (Kardelj 1974: 248-249).

Početak posleratne jugoslovenske privrede obeležilo je korišćenje moneta koje su koristili okupatori u svojim zonama. Tako je na prostoru Bačke i samog grada korišćena mađarska valuta pengo, koja je u toku ekonomski opterećujućeg rata počela da gubi svoju vrednost, da bi je na kraju rata potpuno izgubila i dostigla najveću zabeleženu stopu inflacije svih vremena (Petranović 1981: 439-440). Ovakvo stanje dvojako je pogodilo plinaru: s jedne strane, odgovaralo joj je, pošto su njena dugovanja bila u pengovima, ali su, s druge strane, hiperinflacijom njena potraživanja obezvređena. Zbog toga se gasu diže cena, dok se koks i katran, koji su isto bili artikli tvornice, ne prodaju privatnim i pravnim licima; oni su jedino bili na raspolaganju vojsci (IAGNS F63/1).

Prve značajne promene nastaju kada dolazi do reorganizacije preduzeća, koja je bila uslovljena smanjenjem gradskog budžeta. Zbog toga su tzv. Gradskom privrednom preduzeću (kojim se rukovalo iz plinare) pripojeni još i gradsko baštovanstvo, klanice i gradski majur. Odlučeno je da novopridružena preduzeća ne rade ništa besplatno, nego da budu striktno komercijalna. Probleme u poslovanju plinare prvi, već 1946. godine, ističe član upravnog odbora preduzeća i sekretar Gradskog komiteta KPJ, Danilo Daka Kekić, jedan od najistaknutijih partizana u području južne Bačke. U kasnijoj karijeri, Kekić će biti jedan od najistaknutijih novosadskih poli-

tičara: između ostalog, bio i predsednik Narodne skupštine Vojvodine, dugogodišnji narodni poslanik u Saveznoj skupštini (1950-78), te ministar za industriju u saveznoj vladi (1959-63) (Popov 1998: 45). On je insistirao da ubuduće rukovodstvo mora biti stručno i efikasno, da preduzeće vode upravnik, pomoćnik upravnika i sekretar, dok bi UO (koji je bio sastavljen od članova partije koji većinom nisu bili stručnjaci za rukovođenje plinarom) imao samo savetodavnu ulogu (IAGNS F63/1).

Upravo u Kekićevom zahtevu se oslikavaju prvobitne naznake udaljavanja centralizovane, državne kontrole nad fabrikama i prebacivanje odgovornosti na stručnjake koji bi nezavisno upravljali preduzećima. U aprilu 1946. Kekićev predlog se usvaja. U 13 preduzeća koja su bila pod upravom plinare šire se ovlašćenja pojedinačnih uprava preduzeća, a uprave daju više slobode šefovima zasebnih odeljenja. Neka od preuzeća beleže velike gubitke, što direktno utiče na rast cene plina, jer je bilo važno da Gradsko privredo preduzeće kao celina bude profitabilno. Takođe se smanjuju dnevnice i putni troškovi. Dodatni problem za plinaru predstavlja i to što grad odlučuje da od Električne centrale, direktnog konkurenta plinare, napravi „moćno, aktivno preduzeće” (IAGNS F63/6).

Strukturne promene

Ozbiljni problemi uzdrmali su plinaru nakon što je Jugoslavija 1948. izbačena iz Inforbiroa i stavljena pod ekonomsku blokadu zemalja koje su bile pod uticajem Sovjetskog Saveza (Čalić 2013: 234). Kako novosadska okolina nije bogata ugljem, glavnom sirovinom za proizvodnju, on se morao dobavljati iz udaljenih krajeva. To su 1945. godine bili rudnici u Rumuniji, Mađarskoj, Bugarskoj, Poljskoj, Čehoslovačkoj i Istočnoj Nemačkoj (IAGNS F63/7 i F63/8). U godinama koje su usledile nakon Titovog raskola sa Staljinom prekinuta je nabavka iz do tada partnerskih rudnika, ali je preduzeće uspelo da alternativu pronađe u oživljenim rudnicima Jugoslavije – u Bosni (Kreka, Kakanj, Zenica, Gračanica kod Bugojna) i Kostolcu, Petrovcu na Mlavi i senjsko-resavskim rudnicima (IAGNS F63/8 i F63/9). Uspeh koji je svojim opstankom postigla plinara išao je u prilog težnjama Jugoslavije da bude ekonomski nezavisna od stranih sila (po-

gotovo Sovjetskog Saveza, posle 1948). Tek će krajem pedesetih biti obnovljen uvoz uglja iz zemalja Istočnog bloka (IAGNS F63/30).

Nakon udaljavanja od Sovjetskog Saveza, jugoslovensko rukovodstvo moralo je pronaći adekvatnu ideološku alternativu staljinističkom modelu socijalizma, koja bi pokazala kako Jugoslavija nije skrenula sa puta socijalističke revolucije. Osnova, koja bi novoj političko-ekonomskoj platformi dala legitimitet, tražena je u marksističkim idejama o odumiranju države, te je zasnivana na iskustvima Pariske komune, sovjeta iz dve revolucije (1905. i 1917), te radničkih saveta iz kratkotrajnih socijalističkih zemalja (Bavarske, Austrije i Mađarske nakon Prvog svetskog rata). Stav da je udaljavanje od Sovjetskog saveza bila prekretnica u razmišljanju rukovodstva, a ne prethodni plan ili ideologija, potvrđuju reči E. Kardelja: „Bilo bi neosnovano tvrditi da su svest o toj osnovnoj protivrečnosti novog društva ili ideje o samoupravljanju kao načinu njenog socijalnog rešavanja bile prisutne u prvom posleratnom periodu u onom obliku kako su se ispoljile posle sukoba sa Staljinom” (Milosavljević 1983: 33). Primarni cilj je bila demokratizacija u fabrikama i ustanovama, što je 1950. doneo Osnovni zakon o upravljanju državnim privrednim preduzećima, čiji je najznačajniji tvorac bio predsednik Privrednog saveta Jugoslavije Boris Kidrič (Bilandžić 1999: 53-56). Pre donošenja samog Zakona, 23. 12. 1949, od strane Privrednog saveta vlade FNRJ i Saveza sindikata Jugoslavije izdato je uputstvo za preobražaj preduzeća u samoupravljujuće (Grujić 1985: 35). U preduzećima su od radnika formirani radnički saveti, koji su odlučivali o bitnim pitanjima, zamenivši državu u tom zadatku (Petranović 1981: 517).

Kada je radnički savet formiran 1950, delatnost preduzeća registrovana je kao „proizvodnja plina, koksa i katrana i plinske instalacije”. Radnički savet plinare imao je moć odlučivanja o kupovini i prodaji mašina i vozila, o raspodeli prihoda, stvaranju završnih računa, formiranju upravnog odbora, kao i raspisivanja konkursa za novog direktora ukoliko smeni starog. Sastajao se više od jedanput mesečno, što je bio zakonski minimum. Osavremenjavanje fabričke mašinerije je tekovina odluka donetih na sednicama radničkog saveta jer je on imao moć ugovaranja

sa stranim firmama i dopuštanja da se mašina pusti u pogon. Takođe je radnički savet pokazao svoj uticaj time što je iskoristio svoje pravo da smeni direktora i da na konkursu izabere novog. Ipak, dugoročnije planove preduzeća izrađivao je upravni odbor, dok je radnički savet samo glasao ne bi li ih, u većini slučajeva, jednoglasno odobrio (IAGNS F63/30). Zbog ovakvog načina odlučivanja dolazi se do zaključka da je upravni odbor imao veću snagu odlučivanja od radničkog saveta, jer su njegovi predlozi oblikovali poslovanje preduzeća, a ne inicijativa radničkog saveta.

Nakon promena koje je donela posleratna decentralizacija plinare i njoj pridruženih firmi, preduzeće iz kojeg se donedavno upravljalo nad dobrim delom novosadskog javnog sektora i industrije svelo se na fabriku sa 30 zaposlenih radnika. O veličini plate zaposlenih svedoči nam slučaj kada su radnici zahtevali veću platu, a taj predlog im je odbijen uz obrazloženje upravnog odbora da je njihova plata viša nego u ostalim novosadskim fabrikama. Pedesetih godina građani su masovno izbegavali plaćanje dugova plinari, što nju dovodi u finansijske poteškoće (IAGNS F63/12).

Problem plinare bio je i nekvalifikovani radnički kadar, koji se zbog ovog svog nedostatka šalje na kvalifikaciju u veće plinare u Zagreb i Ljubljani. Postavljena norma takođe se ne postiže, samo dve trećine iste, a i od količine plina koji se distribuira preko 20% se gubi u dotrajaloj mreži i zbog neispravnih plinomera (IAGNS F63/12). Ovoliki gubici pokazuju da se efikasnost plinske mreže znatno unazadila čak i u odnosu na ratnu 1944. godinu.

Finansijsku injekciju i razvojnu šansu preduzeće dobija nakon što prepoznaje potražnju za butan-bocama koje su na tržištu bile novitet. Uz pomoć Jugopetrola, 1958. godine plinara na listu svojih delatnosti dodaje i distribuciju butana na nivou grada, koja će joj za samo godinu dana povećati profit za oko 26% (IAGNS F63/30).

Poslednje godine i zatvaranje

Gradska plinara je u poslednjim godinama svog postojanja prolazila kroz mnoge probleme, uglavnom finansijske prirode. Direktor je u preduzeću imao moć određivanja cene plina i ugovaranja poslova sa stranim firmama, pa je do

1963. po nalogu dotadašnjeg direktora kupovan skupi ugalj iz Čehoslovačke, a jedinica plina, čija je cena proizvodnje bila 34 tadašnja dinara, prodavana je za 32 dinara i time su pravljene gubici. Radnički savet je direktora optužio da namerno želi da pokaže da je firma nerentabilna i smenio ga (IAGNS F63/30). Ovaj slučaj je zanimljiv zbog toga što se uloga direktora u tom periodu preispitivala jer su postojali dokazi na saveznom nivou da nad preduzećima postoji „državno stateljtvo putem direktora” (Grujić 1985: 133). Zbog ovog podatka moguće je pretpostaviti da je naftnoj i elektroindustriji, koje su među jedinicama u državi beležile rast i čiji je uticaj na državnu privredu rastao, odgovaralo da im konkurent na nivou grada Novog Sada oslabi.

Kao odgovor na štetu napravljenu prethodnim poslovanjem, na predlog upravnog odbora povećava se cena plina i postepeno se prelazi na jeftinije metode proizvodnje. O tome kako je bilo potrebno brzo delati ne bi li se preduzeće spasilo finansijskog kolapsa govore nam zapisnici sa sednica radničkog saveta: „Da bi preduzeće moglo da stane na svoje noge, mora odmah pristupiti likvidaciji pogona plina na bazi ugljeva” (IAGNS F63/30). Trebalo je što pre napustiti metodu koja se koristi od samog osnivanja fabrike, ali mašina za novi način proizvodnje (butan-vazduh) još nije bila spremna za upotrebu. Kako je privredna reforma sa svojim ciljevima bila pritisak na fabriku da se menja u smeru produktivnosti i profitabilnosti govori promena u određivanju cena, koja se od tada određivala po zakonima tržišne privrede (IAGNS F63/30).

Privredna reforma 1965. upravo i nastupa u cilju da uslovi tržišta budu pokretačka snaga jugoslovenske privrede, da bi otvorila proces za „slobodnije delovanje ekonomskih zakonitosti i mehanizma tržišta” (Joškić 1967: 17). Preduzeća ne bi više zavisila od državnih investicija i fondova, nego bi radnici slobodno raspolagali sredstvima. Da bi reforma uspela, moralo se osim mera ekonomske politike delati u praksi, što je podrazumevalo kompleksne programe osavremenjavanja i specijalizacije (Džeba i Beslać 1965: 95).

Na zadatke koje je postavila privredna reforma 1965, među kojima je bilo i povećanje produktivnosti, plinara je imala dva načina da odgovori. Prva opcija bila je potpuno izmeštanje fabrike u novu industrijsku zonu, severno od ka-

nala Dunav-Tisa-Dunav. Nova fabrika bila bi opremljena novom mehanizacijom i imala duplo veći kapacitet proizvodnje (IAGNS F63/14). Ipak, problem plinare nije bio u tome što nije mogla da proizvede dovoljno za novosadske potrebe, nego što je potražnja za njenim proizvodima dodatno slabila. Stoga je proširivanje plinare bio riskantan potez koji bi uspeo samo ukoliko bi se velik deo fabrika i domaćinstava preorijentisali na energent koji ona proizvodi. Plinara je još uvek svoju neprofitabilnost nadoknađivala prodajom butan-boca, ali je dotadašnji glavni partner plinare, Naftagas, predložio rešenje koje je bilo najefikasnije. Naime, početkom 1966. nakon perioda razmatranja opravdanosti integracije Gradske plinare i Naftagasa, predloženo je da se plinara pripoji kombinatu Naftagas sa statusom pogona. Do ostvarivanja ovog plana nije došlo zbog toga što je Naftagas u to vreme prolazio kroz period sopstvene reorganizacije, kada su pogoni ukidani i stvarane radne jedinice.

Nakon reorganizacije Naftagasa i novog razmatranja ekonomske opravdanosti pripajanja, radnički savet gradske plinare donosi odluku o pripajanju Naftagasu 21. 1. 1967. Period pod upravom Naftagasa obeležile brojni pokušaji da se plinara učini rentabilnom, želelo se povećati proizvodnju i ostvariti izvoz na strano tržište, ali do toga nije došlo. S druge strane, uprkos tome što je plinara tada mala 54 zaposlena, a zakon je propisao minimum od 15 članova radničkog saveta za preduzeća te veličine, u radničkom savetu bilo samo 9 radnika (IAGNS F63/30). Već 1968. sama fabrika plina prestaje da radi, a Naftagas nastavlja sa već profitabilnim poslom distribucije butan-boca (IAGNS F63/30).

Diskusija

Iz pogleda istorije novosadske plinare nakon Drugog svetskog rata daju se uočiti uticaji rata i ideologije nove vlasti na rad preduzeća. Dok je rat još trajao, primarna svrha preduzeća nije bila obnova plinske mreže koja bi obezbedila taj energent civilima, nego su svi resursi plinare bili podređene vojsci i njenim potrebama. Nakon što se rat završio, na primeru plinare oslikava se položaj grada Novog Sada u obnovi: plinara je bila iz grada koji nije bio žrtva velikog ratnog razaranja, pa stoga, ne samo da nije primala po-

moć za obnovu, nego ju je slala drugima preko za to nadležnih ministarstava.

Kako makroplan može da se ogleda i na nivou jednog (relativno malog) preduzeća svedoče i posledice isključivanja KPJ iz Informbira. Jugoslaviji je tom prilikom zadat težak ekonomski udarac, jer su joj Sovjetski Savez i njegovi saveznici pre ekonomske blokade bili najveći izvoznici i uvoznici partneri, isto kao što je većina uglja novosadskoj fabrici plina upravo dolazila iz tih zemalja. Pronalazak drugih, domaćih rudnika za snabdevanje ugljem, kao potpune zamene za tadašnje snabdevanje, svedoči kako je Jugoslavija bila zemlja koja je uspela da se, bar u nekim granama privrede, pokaže kao samostojeća zemlja kojoj nije bila neophodna sovjetska pomoć.

Samoupravljanje je imalo za cilj da poveća demokratičnost i efikasnost poslovanja, te je dovelo do osnivanja radničkog saveta u fabrici. Radnički savet je (bar formalno) pokazao svoju zakonom zagaranovanu moć u nekoliko navrata, prilikom nabavki opreme i smena direktora. Ipak, o njegovoj slabosti govori to da je ponekad delovao samo kao organ za odobravanje predloga koje je donosio upravni odbor. Postavlja se pitanje da li je radnički savet, zbog toga što je bio sastavljen od radnika koji su stručni za rad u preduzeću, ali ne i za njeno vođenje u ekonomskom smislu, bio nemoćan da fabriku, koja je sve više slabila, finansijski spasi i osnaži.

Naposletku, uzroci zatvaranja preduzeća, rezultat su, pored problema rukovođenja, i određenih dugoročnih procesa. Jedan od tih procesa je elektrifikacija i smanjivanje oblasti gde je plin kao energent isplativiji nego struja. Plin koji je korišćen za uličnu rasvetu, grejanje i kuvanje, potisnule su struja i butan-boce. Novosadska plinara opstajala je izvesno vreme upravo zbog prodaje butan-boca, sve dok nije došlo do racionalizacije troškova u privredi, kada je Naftagas pripajanjem plinare preuzeo na sebe prodaju butan-boca. Sama fabrika plina, kao preduzeće kojem se smanjivao broj potrošača i čiji su gubici bili neminovni, ugašena je.

Zaključak

Nakon svega izloženog, može se zaključiti da je Novosadska tvornica plina u svim značajnim prekretnicama za privredu socijalističke Jugoslavije bila preduzeće koje je primetno reagovalo na promene u društvu, što je umnogome olakšalo analizu određenih pojava. Naime, ukoliko se posmatraju dešavanja u fabrici u periodu obnove zemlje, raskola sa Informbiroom, te privredne reforme 1965, može se videti kroz kakve je promene u tom trenutku prolazila privreda grada, pa i čitava jugoslovenska privreda.

Primer plinare pokazuje kako se razlikovala realna moć radničkih saveta u odnosu na onu koja je bila zamišljena od strane autora zakona. Uočava se da je u reformskim godinama dolazilo i do neispunjivanja zakonskih normi koje su se ticala broja članova radničkog saveta, što se može povezati sa nezainteresovanošću radnika za učestvovanjem u upravi preduzeća. O tome kako se fabricom upravljalo nakon prestanka državne uprave, najbolje svedoče problemi neusklađenosti cene proizvodnje i cene prodaje plina, kao i problemi oko pronalaska partnera za uvoz uglja i plana za ukidanje proizvodnje plina iz uglja.

Sredinom šezdesetih godina, kada su stvarani veliki privredni sistemi rastao je Naftagas kojem je prirodan način proširenja bio integracija fabrike plina koja je posrtala zbog nerantabilnosti.

Novosadska tvornica plina i njena posleratna istorija su značajno svedočanstvo svog vremena, jer iskustvo plinare može razjasniti istoriju drugih fabrika sličnog karaktera, kao i privrede grada u kom se nalazila.

Izvori

IAGNS F63 (Istorijski arhiv grada Novog Sada, Fond 63), kutija 30

IAGNS F63 (Istorijski arhiv grada Novog Sada, Fond 63), knjige: 1, 5-9, 12, 14

Literatura

Grujić R. 1985. *Radnički saveti u Jugoslaviji 1950-1985*. Beograd: Radnička štampa

Kardelj E. 1974. *Problemi naše socijalističke izgradnje*. Beograd: BIGZ

Milosavljević O. 1983. *Radnički saveti u Beogradu 1949-1953*. Beograd : Istorijski arhiv Beograda

Petranović B. 1981. *Istorija Jugoslavije 1918-1978*. Beograd: Nolit

Čalić M. Ž. 2013. *Istorija Jugoslavije u 20. veku*. Beograd: Klio

Bilandžić D. 1969. *Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945-1969*. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske

Bilandžić D. 1975. *Kratak pregled razvoja samoupravljanja u Jugoslaviji*. Split: Marksistički centar

Bilandžić D. 1999. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing

Džeba K. i Beslač M. 1965. *Privredna reforma – što i zašto se mijenja*. Zagreb: Stvarnost

Manin M. i Pinjuh Ćorić Ž. 2012. *150 godina zagrebačke plinare 1862–2012*. Zagreb: Gradska plinara Zagreb, Hrvatski institut za povijest

Tufegdžić A. 2013. Regeneracija industrijskog nasleđa kao potencijal za jačanje identiteta Almaškog kraja. U *Almaški kraj* (ur. N. Grdinić). Novi Sad: Prometej, str. 106-129.

Jojkic Đ. 1967. Dostignuti stepen stabilizacije dalje ojačati i proširiti uz istovremeno dinamiziranje privredne delatnosti. U *Ostvarivanje privredne reforme u periodu 1965-1967*. (zbornik). Beograd: Skupština Srbije, str. 5-28.

Popov D. (ur.) 1998. Enciklopedija Novog Sada, sveska 11. Novi Sad: Novosadski klub

Popov D. (ur.) 2003. Enciklopedija Novog Sada, sveska 21. Novi Sad: Novosadski klub

Statut o upravi Tvornice plina slobodnog i kraljevskog Grada Novog Sada. 1927. Novi Sad: Grad Novi Sad

Vukašin Zorić

The Novi Sad Gas Factory from 1944 to 1967: The Results of the Reconstruction and the Causes of the Closure

This paper is aiming to explain the changes that affected the Novi Sad Gas Factory, including the reconstruction of the state after the Second World War, the Tito-Stalin split, the self-managed economy and the 1965 economic reform, which led to its closure. The research is based on the archival material from the Historical Archives of the City of Novi Sad. The factory is proven to have successfully survived both the Second World War and its destruction and the Tito-Stalin split, that greatly affected the factory because of the coal that was imported from the Eastern bloc for the factory's needs. The focus of the research was also to analyse the effect of the workers council on the factory, and to measure their decision making capability. However, the main reasons of the factory's closure are the unprofitability of gas due to electrification of the city and the major oil company Naftagas' takeover of the profitable butane distribution business with which the gas factory was involved.

